

Особливості просторової локалізації субнаціональних анклавів й ексکلів у країнах Африки

Роботу виконано на кафедрі країнознавства і міжнародних відносин СНУ ім. Лесі Українки

Здійснено просторовий аналіз поширення субнаціональних анклавних територій на найвищому просторовому рівні адміністративно-територіального поділу усіх країн Африки. Виділено три групи африканських країн за ступенем анклавності/ексклавності їхніх державних територій.

Ключові слова: анклав, анклавність, адміністративно-територіальна одиниця, ексклав, країна, субнаціональний.

Lazhnik V. Y. Features of Spatial Localization Subnational Enclaves and Exclaves in the Countries of Africa. The spatial analysis of the subnational enclave territories' spread at the highest level of the spatial administrative and territorial division of African countries is made. Three groups of African countries have been determined according to their national territories enclave/exclave degree.

Key words: enclave, enclave degree, administrative and territorial unit, exclave, country, subnational.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку країнознавчої науки важливого значення набувають дослідження, спрямовані на виявлення особливостей розвитку й просторової диференціації своєрідних просторових політико-географічних феноменів та об'єктів. Серед таких об'єктів особливе місце займають анклавні й ексклавні території. Анклави й ексклави часто відіграють роль стратегічних форпостів, важливих економічних баз, опорних і вузлових пунктів на важливих шляхах сполучення, проте вони вразливі з військового погляду, економічні й транспортні зв'язки можуть бути перекриті або утруднені сусідніми територіями. З погляду політико-географічного країнознавства вони потребують детальнішого вивчення, оскільки бувають різних видів і мають свої особливості поширення й функціонування. У вітчизняній країнознавчій науці й політичній географії цим просторовим феноменам приділена поки що незначна увага. Більшою мірою розглядаються держави-анклави та міждержавні анклави й ексклави, проте субнаціональні анклави як окремий вид анклавних територій та їх поширеність у різних регіонах і країнах світу в українській науковій літературі практично не аналізуються.

Мета нашого дослідження – виявити особливості просторової локалізації субнаціональних анклавів й ексکلів найвищого ієрархічного порядку в країнах Африки. Основні **завдання** дослідження – встановити наявність внутрішніх (субнаціональних) анклавів й ексکلів у країнах Африки й розглянути особливості їх поширення в окремих країнах Африканського континенту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній географії, геополітиці та країнознавстві поняття «анклав (енклав)» й «ексклав» широко використовуються для характеристики відособлених частин окремих країн, відділених від їх основної території територією іншої (інших) країн, й, які характеризуються специфічним географічним положенням у політико-географічному просторі. В країнознавстві під анклавом розуміють територію країни або її частину, повністю оточену територією іншої держави, тоді як ексклав – це частина

території держави, оточена чужими територіями відносно території своєї держави. Якщо такі території мають вихід до морів, їх називають напіванклавами або напівексклавами. Вчені класифікують анклавні й ексклавні території за різними ознаками, виходячи з доцільності розгляду на різних просторових рівнях аналізу [1; 2; 7 та ін.]. Анклави й ексклави можуть бути й зовнішніми, й внутрішніми відносно конкретної країни. Зовнішні (міждержавні або міжнародні) анклавні/ексклави, зазвичай, оточені чи відділені від материнської держави територіями іноземних держав, а внутрішні (адміністративні або субнаціональні) – це адміністративно-територіальні одиниці (АТО) своєї ж країни, оточені територією іншої АТО або відділені від основної частини АТО, до складу якої вони входять, територією однієї або декількох інших АТО. Відмінні риси різних типів анклавних й ексклавних територій докладно відображено в працях Є. Ю. Винокурова [1], Ю. Д. Рожкова-Юр'євського [7] та інших учених.

Субнаціональний або внутрішній (адміністративний) анклав – це несuverенна територія певної держави, яка адміністративно входить до складу розміщеної за її межами певної «материнської» адміністративно-територіальної одиниці (АТО). При цьому з позиції адміністративного центру й «материнської» АТО така територія буде ексклавом, а з погляду оточуючих АТО – анклавом. Виділяють два основних типи субнаціональних (внутрішніх або адміністративних) анклавів/ексклавів – повні та чисті. Повні анклави – це адміністративні суб'єкти, які розміщені всередині інших АТО того ж самого просторового (ієрархічного) рівня. Такі субнаціональні анклави за аналогією подібні до держав-анклавів (Ватикан, Сан-Марино, Лесото) на міжнародному рівні. Другим типом субнаціональних анклавів/ексклавів є анклавні території, відділені від основної частини «материнської» АТО територією декількох адміністративних одиниць або морем (частково або повністю). Такі анклавні території є одиницями адміністративно-територіального поділу (АТП) переважно другого або більш низького просторового (ієрархічного) рівня й їх доцільно називати чистими адміністративними анклавами/ексклавами. Прикладом таких адміністративних анклавів є території, які є невеликими частинами АТО, що відокремлені від своєї головної частини територією іншої АТО або «вписані» в територію іншої АТО. Такі анклавні/ексклави можуть бути двох підтипів – неприбережний і прибережний анклав першого або іншого ієрархічного рівня.

Так, російський учений Ю. Д. Рожков-Юр'євський пропонує класифікувати всі типи внутрішніх (субнаціональних або адміністративних) анклавів й ексклавів за просторовими рівнями системи адміністративно-територіального поділу (АТП) країни: від першого (найвищого) до найбільш низького [7]. Субнаціональні анклавні/ексклави можна також класифікувати за розмірами території, чисельністю населення, віддаленістю від «материнської» АТО та іншими ознаками. Більш точні класифікації субнаціональних анклавів, як зазначає Є. Ю. Винокуров [1], доцільні для їх розрізнення на рівні округу/общини чи на рівні муніципалітету/провінції/штату.

У країнах світу нині існує велика кількість субнаціональних анклавів на різних просторових рівнях систем їхнього АТП, особливо в країнах із домінуванням гірського рельєфу та складною політичною історією формування території країни й системи їхнього адміністративно-територіального поділу (АТП). Зокрема, в деяких наших працях розглянуто основні особливості просторової локалізації субнаціональних анклавних територій першого (найвищого) ієрархічного порядку та їх поширеність у країнах Європи й Азії [3; 4].

У цій публікації головна увага нами зосереджена на аналізі поширеності субнаціональних (внутрішніх) анклавів й ексклавів у країнах Африки, що є продовженням низки публікацій про географію субнаціональних (внутрішніх) анклавних територій у країнах різних континентів світу [3; 4; 5]. Для розгляду взято найвищий просторовий рівень ієрархії АТО країн Африканського континенту. Для субнаціональних анклавів/ексклавів країн Африки характерна просторова малопоширеність й територіальна обмеженість (невелика територія), порівняно мала чисельність населення, малопотужний природно-ресурсний потенціал, обмежені

можливості для розвитку сільськогосподарського виробництва, специфіка етнічного складу населення тощо.

Просторовий країнознавчий аналіз наявності субнаціональних (внутрішніх) анклавів/ексклавів найвищого (першого) просторового рівня в країнах Африки нами здійснено з використанням доступних картографічних матеріалів політико-адміністративного змісту й різноманітних інформаційних джерел. Для просторового аналізу бралися лише АТО найвищого регіонального рівня (макрорегіони) країн континенту – регіони, області, провінції, штати, округи тощо, у тому числі й АТО, де існують напіванклавні території, котрі на суші оточені територією однієї адміністративно-територіальної одиниці, проте мають прямий вихід до морських кордонів держави (прибережні напіванклави). У результаті проведеного аналізу виявлено, що субнаціональні (внутрішні) анклави/ексклави найвищого (першого) просторового рівня існують у 14 із 59 країн і територій Африки. Це значно менше, ніж у 25 країнах Азії [4] та 16 країнах Європи [3]. Також на території Африканського континенту розміщені автономні міста Іспанії – Сеута й Мелілья, які є міжнародними напіванклавами. Кількість субнаціональних анклавних/ексклавних територій була основним критерієм віднесення окремих держав і залежних територій до трьох груп країн за ступенем анклавності/ексклавності їхньої державної території.

Перша група – це країни й залежні території, де відсутні анклавні території першого просторового рівня. До цієї групи належить 40 суверенних держав, чотири залежні території (Майотта, Реюньон, Французькі Південні і Антарктичні території, Острови Святої Єлени, Вознесіння і Трістан-да-Кунья), а також окупована Марокко територія Західної Сахари. Ця група країн і територій складає загалом 76,3 % від усіх країн Африки. Серед них такі суверенні держави, як Алжир, Єгипет, Лівія, Нігерія, Судан, Кенія, Замбія, демократична Республіка Конго та ін. Більшість із них малі за розмірами державної території країни й із невеликою кількістю АТО першого порядку, проте на інших ієрархічних рівнях АТП цих країн зустрічаються окремі випадки наявності анклавних територій (наприклад, у Того та інших країнах).

До цієї групи нами віднесено також такі держави, як Малаві й ПАР. Ці дві держави не мають у своєму складі субнаціональних ексклавів на найвищому ієрархічному рівні АТП, проте у них є міждержавні ексклавні й анклавні території, що значно посилює ступінь анклавності їхніх державних територій. Так, Малаві має у своєму складі міждержавний ексклав – провінцію (округ) Лікома, площею 18 км². Територія провінції займає два острови в озері Малаві (Ньяса) – Лікома й Чісумулу. Обидва острови розміщені в оточенні територіальних вод Мозамбіку, утворюючи таким чином округ із двох міжнародних ексклавів Малаві [10]. Південно-Африканська Республіка виділяється тим, що вона повністю оточує територію гірської держави-анклаву Лесото [6; 11].

До **другої групи** віднесено **14 країн**, які мають у своєму складі по **одному субнаціональному (внутрішньому) ексклаву** першого ієрархічного рівня АТП. Це найбільш чисельна група країн континенту за ступенем анклавності/ексклавності території на першому (регіональному) ієрархічному рівні АТП. На відміну від більшості країн світу, в Африці, зазвичай, ексклавними й напівексклавними територіями є переважно АТО, створені навколо столиць держав. Так, у таких внутріконтинентальних державах, як Малі, Нігер й Зімбабве, повними субнаціональними ексклавами є столиці Бамако, Ніамей і Хараре.

Столиця Малі Бамако виділена в особливу адміністративну одиницю – дистрикт Бамако, який повністю оточений територією області Кулікоро. Столиця Нігеру Ніамей виділена в окремий столичний округ, який оточений повністю територією регіону Тіллабері, а столиця Зімбабве Хараре з навколишньою місцевістю виділена в окрему провінцію, яку оточує провінція Східний Машоналенд.

Напівексклавними територіями є також столиці Гвінеї, Сенегалу, Гамбії, Джібуті, Мозамбіку, Мавританії й Анголи, які розміщені на узбережжі Атлантичного й Індійського океанів і виділені в окремі адміністративні одиниці. Вони є

субнаціональними прибережними напівексклавними/напіванклавними територіями першого ієрархічного рівня, вписаними в територію однієї з АТО відповідної країни.

Серед країн другої групи особливо виділяється Ангола, яка має у своєму складі, окрім субнаціонального напівексклаву (провінція Луанда), ще й міждержавний ексклав – провінцію Кабінда, яка відіграє важливу роль в економічному розвитку країни через наявність запасів нафти. Вона відділена від Анголи вузьким просторовим «коридором» території Демократичної Республіки Конго в гирлі р. Конго. У виникненні цієї ексклавної ангольської території головну роль відіграв історичний фактор, оскільки в 1885–1920 рр. ця територія була окремою португальською колонією під назвою Португальське Конго. У 1920 р. після адміністративно-територіальної реформи, за умовами якої Португальське Конго втратило статус окремої колонії, воно стало однією з провінцій іншої португальської колонії Португальська Західна Африка (нині – Ангола). Відносно цієї колонії, а тепер суверенної Анголи, як й стосовно самої Португалії, як колишньої метрополії, ця територія є міжнародним напівексклавом [9].

У таких трьох країнах, як Марокко, Танзанія й Республіка Конго (столиця Браззавіль), напівексклавними прибережними територіями є найбільші економічні центри й порти цих країн – Касабланка, Дар-ес-Салам і Пуент-Нуар. Марокканська адміністративна область Велика Касабланка є найбільшим субнаціональним ексклавом в Африці. Його площа становить 1615 км². Водночас конголезький департамент Пуент-Нуар є найменшим ексклавом серед анклавних територій у цій групі країн.

У Марокко, окрім субнаціонального напівексклаву Велика Касабланка, на північному узбережжі розміщені також два невеликі міжнародні напіванклави – іспанські автономні міста Сеута й Мелілья, на які претендує Марокко [11]. Окрім цих двох напівексклавів, на середземноморському узбережжі Марокко розміщений невеликий скелястий півострів (раніше острів) Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера (площа 0,019 км²), який є напівексклавом на узбережжі Марокко й іспанською суверенною територією. На Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера дислокується невеликий іспанський військовий гарнізон, цивільне населення там відсутнє. Марокко вважає цей півострів своїм. Також поблизу марокканського узбережжя розміщені острови Чафарінас (три вулканічні острови загальною площею 0,525 км²), острови Пеньон-де-Альхусемас (три острови площею 0,046 км²) й скелястий острів Перехіль (площа 0,15 км²) у Гібралтаській протоці за 200 м від марокканського узбережжя, які є іспанськими суверенними територіями й анклавом в оточенні територіальних вод Марокко. На ці групи островів й острів Перехіль претендує також Марокко. Отже, Марокко виділяється найвищим рівнем міжнародної анклавності державної території.

До *третьої групи* країн віднесено лише одну країну – Ефіопію, яка має 4 субнаціональні ексклавні території на першому ієрархічному рівні АТП. Такими територіями є території міст Аддис-Абеба й Харар із ближніми околицями, які адміністративно прирівняні до регіонів (штатів) Ефіопії й оточені територією штату Оромія. Два інші субнаціональні ексклави адміністративно відносяться до регіону (штату) Бенішангуль-Гумуз, оскільки вони оточені територією регіону Оромія й є гірськими територіями на Ефіопському нагір'ї. Вони складаються з общин, які адміністративно входять до складу вореди (округу) Белу-Йегонфой зони Камаші [8]. Окрім того, на другому ієрархічному рівні в Ефіопії існує ще п'ять субнаціональних ексклавних територій [11]. Також Ефіопія разом із Джибуті мають кожна по одному пене-ексклаву на острові поблизу мису Алеїлоу на озері Аббе. Західна частина острова належить Ефіопії, а східна – Джибуті [11]. Отже, Ефіопія серед африканських країн має найвищий рівень субнаціональної ексклавності державної території, що зумовлено здебільшого гірським рельєфом країни.

Висновки. Отже, в країнах Африки, на відміну від інших регіонів світу, ступінь субнаціональної анклавності територій є низьким. Кількість країн, у яких існують субнаціональні анклавні й ексклавні АТО на найвищому ієрархічному рівні, є незначною. Субнаціональні анклави й ексклави за розмірами території є переважно

невеликими й більшість із них утворені на базі столичних центрів. Це зумовлено особливостями сучасного АТП, успадкованого переважно від колоніального минулого, й меншим впливом фізико-географічних факторів через відсутність значних орографічних контрастів на територіях окремих країн. Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальнішим аналізом просторової локалізації субнаціональних анклавів на нижчих просторових рівнях в окремих країнах Африки.

Джерела та література

1. Винокуров Е. Ю. Теория анклавов / Е. Ю. Винокуров. – Калининград : Терра Балтика, 2007. – 342 с.
2. Зверев Ю. М. Классификация внешних анклавных (экславных) территорий мира / Ю. М. Зверев // География XXI века : сб. науч. тр., посвящ. 40-летию фак. географии и геоэкологии БФУ им. И. Канта / Балт. федер. ун-т им. И. Канта. – Калининград : БФУ им. И. Канта, 2012. – С. 140–149.
3. Лажнік В. Й. Субнаціональні анклави й ексклави в країнах Європи / В. Й. Лажнік // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 жовт. 2014 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 62–68.
4. Лажнік В. Й. Особливості поширення субнаціональних анклавів й ексклавів у країнах Азії / В. Й. Лажнік // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 грудня 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 82–91.
5. Лажнік Володимир. Субнаціональні анклави й ексклави як специфічні об'єкти суспільно-географічних досліджень / Володимир Лажнік // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К. : Прінт-Сервіс, 2016. – Т. 1. – С. 50–52.
6. Лесото // Анклав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%82%D0%BE>
7. Рожков-Юрьевский Ю. Д. Понятия «анклав / энклав» и «экслав» и их использование для политико-географической характеристики Калининградской области / Ю. Д. Рожков-Юрьевский // Балтийский регион. – 2013. – № 2 (16). – С. 149–161.
8. Belo Jefonfoy [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Belo_Jefonfoy
9. Cabinda Province [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Cabinda_Province
10. Likoma District [Електронний ресурс]. – [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Likoma_District
11. List of enclaves and exclaves [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_enclaves_and_exclaves#Subnational_exclaves_that_are_not_enclaves/.